

NELER ÖĞRENECEĞİM?

- Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası
- 1923-1932 Dönemi Türk Dış Politikası
- Türk – İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi
- Türk – Yunan İlişkileri ve Etabli Anlaşmazlığı Meselesi
- Türk – Sovyet İlişkileri
- Türk – Fransız İlişkileri
- Türk – İtalyan İlişkileri
- Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleriyle (İslam Ülkeleriyle) İlişkileri

II. ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Dış politika ilişkilerinde milli siyaset hem bir temel ilke hem de bir politik uygulamadır. Atatürk Yeni Türk Devleti’ni kurarken, milli hudutlar dâhilinde hür ve müstakil yaşamayı temel prensip olarak kabul etmiş, Milli bağımsızlık, Misak-ı Milli, “Yurtta Barış, Dünyada Barış” Yeni Türk Devleti’nin dış politikasını oluşturmuştur.¹

Atatürk dönemi Türk dış politikasını (1923–1938) gerçekleşen olaylar ve gelişme süreci açısından iki bölümde incelenmek mümkündür. Birinci dönem Lozan Antlaşması’nın imzalandığı 1923 yılı ile başlamakta ve Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne üye olması ile 1932 yılında son bulmaktadır. İkinci dönem ise, 1932 Milletler Cemiyeti’ne üyelik ile başlamakta, 1938 Atatürk’ün ölümüne değin uzanmaktadır.

A-1923 – 1932 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI

Yeni Türk Devleti, Lozan Barış Antlaşmasıyla birlikte milletlerarası alanda yerini alarak hukuki ve siyasi zafer kazanmıştır. Milletlerarası münasebetlerin temelini teşkil eden bu antlaşmanın² getirileri büyük olsa da bazı sorunlar aşılamamıştır. İşte bu 1923–1932 dönemini Lozan’dan arda kalan meselelerin çözüme kavuşturulması ve Lozan’da alınan kararların uygulanması, büyük devletler ile münasebetlerin iyileştirilmesi, sınır komşularıyla dostluk ilişkilerinin kurulması oluşturmaktadır.

¹ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Ankara 1990, s. 315.

² Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s. 317.

1. Türk – İngiliz İlişkileri ve Musul Meselesi

Osmanlı döneminde, özellikle 1877–1878 Osmanlı–Rus Harbi’nden sonra İngilizlerin Türk topraklarını parçalama politikası ile birlikte bozulan ilişkiler, 1923 Lozan Antlaşması ile birlikte düzelmeye başlamıştır.³

İngiltere, I. Dünya Savaşı’nın ardından dünyaya hâkim bir vaziyet alarak, önemli siyasi meselelerin emel ve menfaatlerine uygun bir şekilde oluşturulmasını sağlamış ve dünya hâkimi mevkiini kazanmıştır.⁴ Bu bağlamda İngiltere’nin sömürge topraklarına katmak istedikleri Musul, Türk – İngiliz ilişkilerinde gerginliğe yol açmıştır. Misak-ı Milli sınırları dâhilinde olan Musul’un İngilizler tarafından işgali iki devleti neredeyse savaşın eşiğine getirmiştir.

Lozan Konferansı’nda Türk–Irak sınırının çizilmesi müzakere konusu olduğunda Türkiye fiilen Irak sınırında kalmış olan Musul ve Süleymaniye bölgeleri halkının büyük çoğunluğunu Türkler oluşturduğundan, bu bölgelerin Türkiye sınırları dâhilinde olması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Irak’ta manda himayesi yürüten İngiltere bu bölgelerin Irak’a ait olduğunu ileri sürmüştür. Nitekim konferansta bir neticeye varılamamıştır.⁵

Lozan Barış Antlaşması dışında bırakılan Musul sorunu için İstanbul’da toplanan Haliç Konferansı başarısızlıkla sonuçlanınca sorun Milletler Cemiyeti’ne taşınmıştır. Milletler Cemiyetince konuyu incelemekle görevlendirilmiş olan üçler kurulu, bölgede 25 yıl daha manda idaresinin kalmasını öngörmüştür. Ayrıca Lahey Adalet Divanı’ndan da fikir alan Milletler Cemiyeti, “Brüksel Hattı” denilen sınır çizgisi ile Musul’u 29 Ekim 1924’te geçici olarak Türkiye sınırı dışında bırakmıştır. 16 Aralık 1925’te ise geçici sınır kesinlik kazanmıştır.⁶

İngiltere’nin Musul konusundaki kazanımına Fransa’da destek vermiştir. Bu dönemde Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne henüz üye olmamasına rağmen İngiltere lehine karara bağlayan merci de Milletler Cemiyeti olmuştur. Türkiye’nin Musul’u kaybedişinde mandater devletlerin etkisinin yanı sıra zaman itibarıyla içeride karışıklıkların yaşandığı Şeyh Said İsyanının da rolü büyüktür.

5 Haziran 1926 tarihinde Türk–İngiliz anlaşmazlığını çözüme bağlayan bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre, Musulun Irak’a bırakılması (dolayısıyla İngiliz mandasına) ve Türkiye Musul petrollerinden 25 yıl süre ile %10 hisse alması kararlaştırılmıştır. Ancak Türkiye 500.000 İngiliz parası karşılığı bu hakkından vazgeçmiştir.⁷

³ Tahir Kodal, Yakın Dönem Türk Politik Tarihi, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası (1923 – 1938)”, s. 196.

⁴ Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Belgelerinde Ermeni – Fransız İlişkileri (1920 – 1922), C.III, Ankara 2004, s. 236.

⁵ Hamza Eroğlu, a.g.e., s.317.

⁶ Mahmut Goloğlu, Türk Devrim Tarihi, s. 227.

⁷ Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 318.

Gergin geçen Türk-İngiliz ilişkileri Musul sorununun çözümüyle birlikte yerini durağan bir döneme bırakmıştır.

2. Türk – Yunan İlişkileri ve Etabli Anlaşmazlığı Meselesi

Lozan Antlaşmasında Türk-Yunan sınırı Karaağaç Türkiye’de kalmak koşuluyla Meriç Nehri kabul edilmiştir. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye’ye, Doğu Akdeniz adaları Yunanistan ve İtalya’ya bırakılmış ve bazı adaların da silahsızlandırılması kararı alınmıştır.⁸

Lozan Barış Antlaşmasına ek bir protokol ve sözleşme ile Türkiye’de bulunan Rumlar ile Yunanistan sınırlarındaki Türklerin değişimi öngörülmüştür. Ancak bu mevzudan Batı Trakya Türkleri ile İstanbul’da bulunan Rumlar, mevcut sakin (etabli) olarak görüleceğinden değişim dışında kalmaları kararı alınmıştır.⁹ Etabli deyiminin anlamında uyuşmazlık yaşanmış ve Yunanistan daha çok Yunanlının İstanbul’da kalması için çalışmıştır. Bu da iki devlet arasında anlaşmazlığa yol açmıştır.

Yunan hükümeti Batı Trakya’da bulunan Müslüman - Türk halkın mallarına el koyarak buralara Türkiye’den gelen Rumları yerleştirmiş, bunun üzerine Türk hükümeti de İstanbul’daki Rumların mallarına el koymuştur.¹⁰ İki devlet arasındaki siyasi ilişkiler çıkmaza girince 1 Aralık 1926’da bir antlaşma imzalanmış, azınlıkların taşınır ve taşınmaz malları ile ilgili olarak bazı düzenlemeler yapılmıştır. Fakat yine de mesele halledilemeyince İtalya’nın da desteğiyle değişim sorununu çözmek için, 10 Haziran 1930’da Ankara’da bir antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmada doğum yerleri neresi olursa olsun, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslüman - Türklerinin hepsi Yerleşmiş sayılarak, malları konusunda da düzenleme yapılmıştır.¹¹

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan bir diğer sorun ise İstanbul’da ikamet eden Ortodoks Patriği sorunu olmuştur. Türkiye Osmanlı zamanında sorun teşkil eden bu kurumu İstanbul dışına çıkarmak istemiş fakat sadece Yunanistan değil batı dünyasının tepkisini de alınca siyasete karışmaması şartıyla İstanbul’da kalmasına izin vermiştir.¹²

3. Türk – Sovyet İlişkileri

I.Dünya Savaşı’nda Türklerin kazandığı Çanakkale Zaferi, Rusya’da Bolşevik Devriminin gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Devrimle birlikte Çarlık Rusya’sı son bulmuş yerine Sovyet Rusya kurulmuştur. Böylece savaş sonrasında kuruluş sürecinde olan Yeni Türk Devleti’nin, emperyalizme karşı, yanında olacağı dost bir devlet ortaya çıkmıştır.¹³

⁸ Erhan Şenşekerci vd., **Atatürk İlkeleri ve Devrim Tarihi I**, (2. Basım), Bursa 2013, s. 138.

⁹ Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s.319.

¹⁰ Mehmet Gönlübol – Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye’nin Dış Politikası (1919 – 1938)**, meb. (2. Baskı), İstanbul 1973, s. 57.

¹¹ Tahir Kodal, **a.g.m.**, s.208.

¹² Hamza Eroğlu, **a.g.e.**, s. 319.

¹³ Saim Yüceer, “ Atatürk Dönemi (1919 – 1938). Türk - Rus İlişkilerinin Siyasi Boyutu”, **Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk – Rus İlişkileri**, I. Çalıştay Bildirileri (Ankara 14 – 15 Mayıs 2010) Atatürk Araştırma Merkezi, Çev. İlyas Kamalov – İrina Svistunova, s. 61.

TBMM açıldıktan sonra dış ilişkiler konusunda yapılan ilk icraat Sovyet Rusya ile ilişkileri resmen başlatmak olmuştur. Atatürk 26 Nisan 1920’de ilk yazılı teklifi Mülazım İbrahim Efendi ile göndermiştir. Teklif emperyalist devletlere karşı birlikte mücadele etme ve manda himayesi altında bulunan milletlerin kurtarılması konusunda birlikte hareket etmeyi öngörüyordu. 3 Haziran 1920’de Çiçerin Yeni Türk Devleti’nin dış politikalarını öğrenmekten memnun olduğunu bildirerek teklifi yanıtlamıştır. Böylece Ankara ile Moskova arasındaki ilişkiler resmen başlamıştır.¹⁴

Atatürk’ün Lenin’e yazdığı 26 Nisan 1920 tarihli mektup Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Bu mektupta diplomatik ilişkilerin tesisi teklif edilmiş, Sovyet Rusya’dan Türkiye’ye yürüttüğü bağımsızlık savaşında yardım etmesi istenmiştir. Karşılığında ise Türkiye Sovyet Rusya’ya emperyalist devletlere karşı birlikte mücadele etmeyi önermiştir. Neticede Moskova Ankara ile dostluk ilişkilerinin kurulmasından yana karar alarak, dünyada TBMM’yi tanıyan ilk devlet olmuştur.¹⁵

Musul Meselesi’nde Milletler Cemiyeti’nin Türkiye’nin aleyhine karar vermesi Sovyet Rusya ile yakınlaşmayı sağlamıştır. 17 Aralık 1925’te Paris’te Sovyet Rusya ile Türkiye arasında “Dostluk, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması” imzalanmıştır. 16 Mart 1921’de imzalanan “Türkiye–Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” (Moskova Antlaşması) temeli üzerine oturtulan bir antlaşma olmuştur.¹⁶ Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye yakınlaşmasında Locarno Antlaşmaları ile Almanya’nın Batılı Devletler safında yer alması etkili olmuştur. Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması’ndan sonra Türk Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras’ın Odesa’yı ziyareti Türk–Sovyet münasebetlerinin olumlu havasını arttırmıştır. Bu toplanmakta olan silahsızlanma konferansına Türkiye’nin katılmasına zemin hazırlamış ve Türkiye Lozan’dan beri ilk defa milletlerarası işbirliğine çağırılmıştır.¹⁷

Atatürk, komşumuz Sovyet Rusya ile daima iyi ilişkiler kurmamız gerektiğini, dostluk ilişkilerinde samimi olduğumuzu, her sene TBMM’nin açılış konuşmasında dile getirmiştir.¹⁸

4. Türk – Fransız İlişkileri

Maraş Olayları nedeniyle TBMM açılmadan iki ay önce Fransa, aslında Mustafa Kemal ile görüşmek istemiştir. Fakat böyle bir gelişmenin İstanbul Hükümeti’ni yaralayacağı ve müttefikler safında da rahatsızlıklara yol açacağı endişesi çekince yaratmıştır. Bu çekincesi Ankara–Moskova ilişkilerinin ilerlemesi ve artık İstanbul hükümetinin otoritesinin azalmasıyla ortadan kalkmıştır.¹⁹ 20 Ekim 1921 yılında yapılan Ankara Antlaşması’yla Türkiye ve Fransa arasındaki harp haline son verilerek, iki ülke arasındaki sınır bugünkü Suriye sınırı olarak kabul edilmiştir. Ankara Hükümeti’nin ısrarına rağmen alamadığı ve üzerinde Türklerin çoğunluk olarak yaşadığı Hatay’a, Fransa’nın

¹⁴ Saim Yüceer, *a.g.m.*, s. 64 – 65.

¹⁵ Aleksandr Kolesnikov, Türk – Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı, *Atatürk Dönemi Türk – Rus İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Çev. İlyas Kamalov, Ankara 2010, s. 27.

¹⁶ Süleyman Kocabaş, *T.C. Devleti Tarihi 3* (Atatürk Dönemi 1923 – 1938 Partileşme Süreci, Ekonomi ve Dış Politika, Otoriter Yönetim, Önemli Olaylar, Atatürk’ün Ölümü), İstanbul 2007, s. 80.

¹⁷ Hamza Eroğlu, *a.g.e.*, s. 320.

¹⁸ Mehmet Saray, *a.g.m.*, s. 991.

¹⁹ Ünsal Yavuz, *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu* (Açılış Konuşmaları – Bildiriler 21 – 23 Eylül 1987) “Fransız Arşivleri Resmi Belgelerine Göre TBMM’nin Açılışının Dış Etkileri”, Ankara 1994, s. 954 – 955.

Suriye'deki manda idaresi bünyesinde özerklik verilmiştir. Bu da ileride Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını kolaylaştırmıştır.²⁰

Fransa'nın, yeni kurulan Türk Devletini desteklemesi kendi siyasi amaçları açısından olumlu sonuçlar doğuracağından, ilişkilerin kurulması yönünde Ankara hükümeti ile görüşmeler başlatmıştır. Böylece Ankara hükümetini tanımış olmaktadır.

Türkiye Lozan Antlaşması ile Ankara Antlaşması'ndaki sınırları kabul etmiş, sınır düzenlemesi için Eylül 1925'te kurulan Sınır Komisyonu'nda kesin Türk-Fransız sınırını oluşturan 1 sözleşme 5 protokol 18 Şubat 1926'da imzalanmıştır. Ardından 30 Mayıs 1926'da Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi yapılmıştır.²¹

5. Türk – İtalyan İlişkileri

Ankara Hükümeti ile en hızlı diyalogun İtalya ile gerçekleştirildiği görülmektedir. İtalyan heyetlerinin diplomatik yaklaşımlarıyla 15 Temmuz 1920'de Ankara'da bir antlaşma imzalanmıştır. Buna göre İtalya itilaf devletleri ile olan tüm diplomatik ilişkilerde Ankara Hükümeti'ni desteklemeyi taahhüt etmiştir.²²

30 Mayıs 1928'de Roma'da Mussolini ve Tefvik Rüştü Aras arasında “Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Antlaşması” imzalanmıştır. İtalya Balkanlarda ve Doğu Akdeniz de etki alanını genişletme peşindeyken Türkiye ile dostluk antlaşması yapmakta yarar görmüştür.

6. Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleriyle (İslam Ülkeleriyle) İlişkileri

Türkiye'de yapılan inkılâplar ve özellikle halifeliğin kaldırılması İslam ülkelerinde tepkilere neden olmuştur. Bu ülkeler Fransa ve İngiltere'nin sömürgesi altında bulunduğundan ilişkiler genellikle bu devletlere de bağlı olmuştur. Ancak yine de Türkiye'de gerçekleşen Milli Mücadele bazı İslam ülkelerine de etki etmiştir.

İslam ülkelerinden ilk Afganistan ile ilişkiler kurulmuş, 1 Mart 1921 yılında “Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşma her alanda işbirliği yapmayı öngörmektedir ve iki ülkenin birbirinin bağımsızlığını tanımasıdır. Ayrıca Ankara Hükümeti milletlerarası alanda ilk siyasal antlaşmayı imzalamıştır. Bu antlaşmayı 25 Mayıs 1928'de yapılan “Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği antlaşması izlemiştir.²³

²⁰ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s.89.

²¹ A.g.e. s. 89.

²² Ünsal yavuz, a.g.m., s. 957.

²³ Süleyman Kocabaş, a.g.e., s. 96.

Milli Mücadele yıllarında Sovyetler ve Afganistan'dan sonra iyi ilişkiler kurulan üçüncü devlet İran olmuştur. 23 Haziran 1922'de İran büyükelçisi Ankara'ya gelmiştir. 30 Ağustos 1922 zaferi İran'da sevinçle karşılanmıştır. Ayrıca zaferi kutlamak için Ankara'ya bir heyet gönderilmiştir. Lozan antlaşması ile Türk – İran sınırında bir değişme olmamış, 1735 Kasr-ı Şirin antlaşması ile var olan sınıra riayet edilmiştir.²⁴

²⁴ Süleyman Kocabaş, **a.g.e.**, s. 96.